

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

1929. „ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE“ KIADÁSA 16. SZ.

KEMÉNY JÁNOS FEJEDELEM HALÁLA ÉS NYUGVÓHELYE

IRTA :
RÓNAY ELEMÉR

CLUJ-KOLOZSVÁR
LAPKIADÓ NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1929.

A bethleni gróf Bethlen-család ősi várkastélyának udvarán, Keresden, falba építve egy, a XVII.-ik századból származó, Kemény-címeres sírkő látható, amelyen egy szó írás sincs. Ehhez az a családi hagyomány fűződik, hogy Bethlen Ferencné született Kemény Kata, János fejedelem nővére, a nagyszöllősi ütközetben elesett bátyja holttestét Keresdre vitette, ott a Bethlen-család sírboltjában eltemettette, de tartván az új fejedelem, I. Apafi Mihály, megtorlásától, a sírkőre feliratot nem vésetett. Mivel a történetírók — tudtommal — eddig még nem állapították meg sem Kemény János fejedelem elhunytának körülményeit, sem sírjának valószínű helyét, ebben a kis tanulmányban megkísérlem ezeknek a kérdéseknek végleges tisztázását.

I.

Az Erdélyre oly viszontagságos 1661. április hó 23.-ik napjára Beszterczére összehívott országgyűlésen Erdély rendei kimondták, hogy a „török az ellenség” és Bánffy Dénest elindították Bécsbe, hogy a császártól segítséget eszközöljön ki: tisztában voltak azzal, hogy a török porta nem fogja szó nélkül túrni Erdély elszakadását. Valóban Kemény János fejedelem már május elején hírét vette a török készülődésének, mire ő is hasonlótt tett. Csakhamar megérkezett Kálnoki Mihály is Ali basa ultimátumával, amelyben követelte Kemény Jánosnak a fejedelemségről való lemondását, a rendeknek pedig meghagyta, hogy más fejedelmet válasszanak, aki személyesen vigye meg hozzá az adó- és sarc-hátrálékot.

A június 2.-ra Medgyesre összehívott újabb országgyűlés ismételtén kimondotta a töröktől való elszakadást és felkérte a fejedelmet, hogy a német segélyt hathatósan szorgalmazza. Bánffy Dénes meg is hozta a hírt, hogy Bécsben elhatározták Kemény János megsegítését és Montecucoli Rajmund gróf tábornagyot bízta meg a hadjárat vezetésével, akinek ekkor Komáromnál 15.000 jól felszerelt katonája táborozott és aki a vett parancs folytán, amely javaslatától merőben eltért, kelletlenül és lassan elindult Erdély felé.¹

A porta a szigorú és ügyes Ali basát nevezte ki szerdárnak,

¹ Montecucoli ugyanis „Erdélyt Erdélyen kívül” akarta megsegíteni, oly módon, hogy egy hadtesttel gróf Starhemberget a Tiszához küldte volna, oly utasítással, hogy igyekezzék Kemény Jánossal összeköttetést létesíteni, egy másik nagy hadsereggel pedig Budát vagy Esztergomot vette volna ostrom alá. Ezt a haditervet a haditanács nem fogadta el és ez okozta Montecucoli elkedvetlenedését.

aki június végén több oldalról benyomult az országba és tatárjai csakhamar Szatmárig száguldoztak, míg Kemény János Huszt alatt ütött tábort. Montecucoli oly lassan haladt előre, hogy János fejedelemmel csupán augusztus 30-án egyesült Majténynál, ahonnan együtt folytatták lassu menetelüket Erdély belseje felé.

Ali basa ezalatt, szeptember legelején, Marosvásárhelyre érkezett, hogy rendezze az új fejedelem megválasztását. Miután több főúr a felajánlott fejedelemséget vonakodott elfogadni, még Soter Péter bodendorfi szász pap sem vállalta azt, a jelenvolt főurak ajánlatára Apafi Mihály Ebesfalván lakó igen tekintélyes főúrnak ajánlotta azt fel: ez nem szívesen, és vonakodva ugyan, de elfogadta. Ezekről az eseményekről Kemény János Kolozsvár környékén értesült és azt kívánta Montecucolitól, hogy azonnal ütközenek meg Ali basával. Montecucoli ezt nem akarta, mert „nem fogja kockáztatni ő felsége seregét, melytől a keresztény világ üdve függ”. Nem volt tehát mit tenni, mint visszavonulni. Szeptember 18-án a visszavonulást valóban meg is kezdték Szatmár és a Részek felé.²

Ali basa a németek és Kemény János kivonulása után a még mindig Kemény-párti székelyek leveretésére hadakat küldött, Apafi pedig november 20.-ra Kis-Selykre országgyűlést hirdetett, ahol másnap a lutheránus templomban megválasztatását törvényes formák között végrehajttatta és az esküt letette. Ennek megtörténte után a gyűlés november 24-én szétoszlott.³

János fejedelem megkísérlette a székelyeket megsegíteni. El is indult az országba, de Ferenc fiának, Kővár kapitányának, pestisben történt váratlan elhunytja miatt elkésett. Többet ily körülmények között nem tehetvén, öccsét, Bethlen Gergelyt, 100 gyalogossal és 100 lovassal Fogaras várába indította, hogy annak ellenállóképességét fokozza. Bethlen Gergely meg is felelt a vett parancsnak és szerencsésen bejutott Fogarasba.⁴ Kemény János tudván azt, hogy Ali basa kivonulása után csak kevés török haderő maradt az országban, 1662 január 3-án előnyomulásra határozta el magát és január 6-án a német segédcsapatokkal egyesült⁵. Az idő hirtelen esősre fordult, így csak lassan haladhatott előre. Feleségétől, Lónyai Annától, ki egy darabig elkísérte, elbúcsúzott. Ekkor tán még egyikük sem gondolta, hogy sohasem látják többé egymást.

János fejedelem novaji Szentpáli Istvánt 2000 magyar lovassal előre küldte, hogy a Kolozsvárt táborozó Ébeni Istvánnal egyesüljön és együttesen vonuljanak Medgyes ellen, ahol ez időben Apafi tartózkodott. Apafi azonban Kemény mindezen mozdulatairól kellő időben értesült és elhatározta, hogy az erősebb Segesvárra húzódik. Elhatározását siettetette az, hogy a seregében lévő oláhországi csapatok az ellenségtől való félelmükben egy éjjel megszöktek.⁶ Apafi szándékát végre is hajtotta és január 13-án bevonult Segesvárra.⁷

² Szilágyi S.: *Erd. orsz. tört.* II. köt., 300–302. l. V. Ö. Századok 1891. évf., 485. l.

³ Szilágyi S.: *Erd. orsz. tört.* II. köt. 302. l. szerint a gyűlés november 23-án oszlott szét, Apafi naplója szerint azonban 24-én. Ez utóbbit hitelesebbnek tartom.

⁴ Szilágyi S. u. o. V. Ö. Szalárdi: *Siralmas krónika* 626. l.

⁵ Bethlen János *historiája*. Nürnbergi kiadás 314. l.

⁶ Apafi naplója 4. l.

⁷ Bethlen János u. o. 316. l.

Ebeni István és Szentpáli István hírt véve Apafi mozdulatáról, podgyászuksnak nagy részét Segesd községben hátrahagyva, siettek Segesvárt ostromzár alá venni és értesítést küldeni János fejedelemnek, hogy amilyen gyorsan csak lehet, siessen oda. János fejedelem azonban, szokásához híven, naponta csak délelőtt 10 óra után indult a táborában lévő német tisztek nagy ámulatára és így lassu meneteléssel csak január 18-án érkezett meg Segesvár alá.⁸ O maga Fehéregyházán szállásolta el magát, minden bizonynyal az akkor már meglévő Haller kastélyban, amelynek tulajdonosai, Haller Gábor és Pál, az ő párthívei közé tartoztak és táborában is jelen voltak, míg a német segédcsapatokat Volkánfalván, Ebeni és Szentpáli csapatait pedig Segesden helyezte el.

Az Apafi csapatai között lévő törökök értesülvén arról, hogy János fejedelem közeledik, egy esetleges hosszabb ostromra való előkészületből a környék falvaiban a még csépeletlen gabonát is elharácsolták. Így jutottak el január 14-én Keresdre és az ezzel szomszédos Besére, amely szintén a keresdi várhoz tartozott. Ott is harácsolták. Ugyanazon napon érkezett Holdvilágra Várad János 2000 Kemény-párti lovassal s a törököket e községben meglepte, nyolcat közülök elfogott, vezetőjüknek fejét vétette, a többit pedig János fejedelem táborába vitette.⁹

Midőn János fejedelem Segesvárhoz közeledett, Szentpáli Istvánnak parancsot adott, hogy a Fogarasban lévő Bethlen Gergelyt magához vonván, az Apafitól megszökött oláh csapatot, amely még mindig Brassó környékén táborozott, támadja meg és űzze ki az országból. Kellő erővel ellátva, a nevezett urak feladatukat fényesen megoldották és a csapatot szétverték.¹⁰

János fejedelem a Segesvárba bezárt Apafival alkudozást kezdett, amely azonban nem vezetett eredményre. Ezért január 20-án táborkaráival körüllovagolta Segesvárt: tanulmányozni akarta, hogy másnap mely oldalról kezdje meg az ostromot. Midőn azonban este szállására visszatért, hírt vett arról, hogy aznap egy nagyobb török csapat vonult be Medgyes városába. Ez a csapat Ali basa szerdár által Temesvár alól Kucsuk Mehemet vezetése alatt küldött 2000 válogatott török lovas volt. János fejedelem másnap, január 21-én, szombaton, a hír valódiságáról meggyőződve, haditanácsot tartott, hogy ilyen körülmények között mitévő legyen? A tanácsban résztvevő valamennyi urnak az volt a véleménye, hogy még az éjjel, — tehát mielőtt Kucsuk basának sikerülne Apafival egyesülni, — a támadást meg kell indítani. Egyedül János fejedelem volt azon a véleményen, hogy amennyiben Segesvár alól elvonulna, úgy tűnének fel, mintha megfutamodott volna. Ezért elrendelte, hogy a tisztek szállásaikon várják be a további parancsot. Alig vonultak a vezetők szállásaikra, parancsot kaptak, hogy másnap, azaz január 22-én, vasárnap reggel 9 órára a Volkánfalván lévő németek, valamint az Ebeni és Szentpáli Segesden lévő csapatai

⁸ Apafi naplója u. o. Kemény felvonulását részletesen megírja Persián Kálmán: *Kemény János fejedelemsége*, Kolozsvár 1907, 48—49. l.

⁹ Krausz Georg: *Siebenbürgische Chronick* a *Fontes rerum Austriacarum*-ban II. köt. 217. l.

¹⁰ Bethlen János u. o. 316. l.

egész podgyászukkal Fehéregyházán, a fejedelem szállása előtt le-
gyenek. Ez pontosan meg is történt. Sorakozva lévén a sereg,
hírnök jött, hogy Kucsuk basa Medgyest, hol egy napig pihent,
elhagyta és teljes hadirendben Segesvár felé vonul. A fejede-
lem környezete hiába kérte őt, hogy túlerőben lévő seregével —
9.000—10.000 embere volt — támadja meg a basát, mielőtt annak
sikerülne Apafi csapataival egyesülni: a fejedelem a tanácsot nem
fogadta el. Délután 3 óra tájáig vesztegelt a sereg Fehéregyházán,
amikor végre a fejedelem lassan Hétur faluhoz vonult. És habár
katonái égtek a harci vágytól és habár jelentést jelentés után ka-
pott, hogy Kucsuk basa az övéhez képest kis csapatával már csak
fél mértföldre van tőle, nem ütközött meg, hanem a nap további
részét haditanácskozással töltötte el. Naplemente felé végre 300
lovassal Nagyszöllős községhez,¹¹ onnan pedig arra a mezőre lova-
golt, ahonnan röviddel azelőtt Kucsuk basa háborítatlanul, jófor-
mán a szeme előtt, elvonult. Itt kénytelen volt hallani a Kucsuk
basa szerencsés megérkezése örömeire leadott üdvölvéseket. A ked-
vező alkalmat ellenfele megsemmisítésére így elszalasztván, nem
volt más mit tenni, mint éjszakának idején sötétben visszalova-
golni Nagyszöllős községbe, ott meghúzni magát éjszakára és egész
seregét is nagy rendetlenül elszállásolni.¹²

Ez alatt a Segesvárba bezárt Apafi és némi török haderő
rettegve várta Kemény támadását. Jóllehet ők is kaptak értesítést,
hogy Kucsuk basa Medgyesre megérkezett, alig merték remélni,
hogy velük egyesülni tudjanak. Annál nagyobb volt az örömük, mi-
dőn d. u. 4 óra után Apafi és Ibrahim basa által fogadva,
örömlövések között bevonult a városba.

Más napra, január 23-ra virradó éjjel, két paraszt érkezett a
városba és jelentette, hogy Kemény hadával együtt Nagyszöllősen
van és, úgy látszik, az a szándékuk, hogy Magyarországra vonul-
janak vissza. Apafi azonnal tanácskozássra hívta össze tanácsosait,
a törökök is divánt tartottak és elhatározták, hogy Keményt azon-
nal üldözőbe kell venni. Kucsuk basa annak ellenére, hogy serege
még nem pihente ki magát teljesen, önként ajánlkozott erre a fel-
adatra. Csapatát az Ibrahim basa csapataiból 5000 emberre egé-
szítve ki, hajnali 4 óra tájt Fehéregyháza irányába elindult. Mivel
az oda vezető híd fel volt szedve, Hétur felé vette útját. A köz-
séget üresen találta, de biztos tudomást szerezvén arról, hogy
Kemény Nagyszöllősnél van, csapatát hadirendbe állítva a neve-
zett falu felé vonult.¹³

Amint január 23-án, hétfőn, megvirradt, János fejedelem
haditanácsot tartott mind a magyar, mind a német tanácsosaival
illetve tiszteivel. A tanács egyöntetű volt: mivel Kucsuk basának
sikerült Apafi táborával egyesülni, minél hamarább vissza kell
vonulni Magyarországra. János fejedelem, noha kénytelen volt
beismerni, hogy semmi reménye nincs már, hogy Segesvárt be-

¹¹ E szerint Segesvártól Nagyszöllőse nem a Küküllő völgyében vonult, hanem egy nagy hegyen
keresztül először Hétur községbe, onnan egy kis patak mentén Nagyszöllőse. Kucsuk basának Med-
gyesről Segesvárra a Küküllő jobb partján kellett vonulnia, tehát a Nagyszöllős felőli oldalon.

¹² Bethlen János u. o. 316—325. l.

¹³ Georg Krausz: *Siebenbürgische Chronick* II. köt. 236—237. l.

vehesse, viszont Ali basának módjában van mind Török-, mind Oláhországból erősítéseket magához vonni, nehogy gyáván megfutamodni látszassék, a következő középútra határozta magát: aznap helyben maradnak, másnap Apafi ebesfalvi (másképp Apafa-i) kastélyát beveszik s a katonák fáradságának megjutalmazása céljából a faluval együtt prédául átengedi. Itt két napig pihenve, Berethalmon keresztül, — amelyet szintén kifosztanak — Medgyes városához vonulnak, azt beveszik és kifosztják, azután hadizsákmánnyal jól megrakodva Magyarországra vonulnak vissza. Képtelenségnek tartotta ugyanis, hogy a csak tegnap érkezett segédcsapat, amely Temesvár környékéről jött, aznap kirohanást intézzon ellene. Az urak hallgatással vették tudomásul ezt a tervet, csak az egy Huszár Péter, ki nemrég jött vissza tatár fogságból, nyilvánított ellenvéleményt, mondván, hogy ő ismeri Kucsuk basát és feltételezi róla, hogy amilyen örült vakmerőséggel vonult be tegnap Segesvárra, ugyanúgy ma is megkockáztathat egy kirohanást. A fejedelem megmaradt előbb ismertetett terve mellett és így kiadta a parancsot, hogy helyben maradnak, a katonákat pedig élelmisszer és takarmány harácsolására küldötték ki. A fejedelem aztán Bethlen János kancellárral Montecucoli fővezérnek és gróf Vallis szatmári tábornoknak leveleket íratott, amelyekben vázolta helyzetét és segítséget kért.¹⁴

Eközben elérkezett az ebéd ideje, azaz d. e. 10 óra.¹⁵ Némelyek már asztalhoz ültek, mások is arra készülődtek, midőn hírül hozták, hogy Héturnál török csapatot láttak,¹⁶ amely Nagyszöllős felé közeledik. János fejedelem a hírre azonnal riadót fuvatott, maga is sietve lóra ült és kiadta a parancsot, hogy a csapatok sorakozzanak. E parancsnak csak részben tehettek eleget: a katonák egy része szét volt széledve harácsolni, másrészt nem gondolta senki, hogy komoly ütközet következze. Így a hadseregnek körülbelül csupán fele állott harcra készen.

János fejedelem az így összeszedett seregét úgy állította fel, hogy középen a saját lovasságát és Ebeni Istvánét helyezte el, a bal szárnyra tette a horvát és német segédcsapatokat, a jobb szárnyra pedig 600 gyalogost rendelt Radák Imre vezérlete alatt. Ez utóbbi csapat egy erdő szélére támaszkodott. Mivel cseleltől félt, a falu másik végére — bizonyára a Küküllő völgye felé — 300 német és 300 magyar katonát küldött.

Midőn a sereg ily módon beosztott, egy fehér abaposztóba öltözött magyar huszár a fejedelem elé vágatott és figyelmeztette őt, hogy vigyázzon magára, mert az erdélyi főurak a mai napon el akarják őt árulni és török kézre adni. A fejedelem a nélkül, hogy a hírnököt ismerte vagy kikérdezte volna, hogy mindezt honnan tudja és honnan jön, szavaitól gyanút fogva, udvari apródját, Teleki Mihályt, azzal a paranccsal küldte a főurakhoz, hogy a bal-

¹⁴ Bethlen János u. o. 325—327. l. V. Ö. Georg Krausz u. o. 326—329. l.

¹⁵ Abban a korban az ebéd ideje d. e. 10 óra volt nemcsak hazánkban, de más országokban is. Lásd Kövály L.: *Magyar viseletek és közéleti szokások a fejedelmi korban* 59. l. V. Ö. Kemény János *önéletrajza* 177. l. és br. Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Magy. Tört. Eml. XXXVI, kő. 20. l.: „Az tíz óra mikor már elközelített az pohárnok asztali mindgyárast terített”.

¹⁶ Szalárdi János: *Siralmas Krónika* 620. l.

szárnyon lévő német csapatokhoz menjenek, majd dolga végeztével ő is oda fog menni. Így történt aztán, hogy az ütközet alatt mellette nem maradt más főúr, mint saját fia, Simon, és Ebeni István. A meggyanusított és félre küldött főurak voltak: Haller Gábor és Pál, Bethlen János kancellár, Bethlen Farkas, a Kemény Kata fia, Bánffy Dénes, Huszár Péter, Rhédei Ferenc és Ugron András.

Midőn az ellenség láthatóvá vált, János fejedelem lovat cserélt, ráülvén arra a lóra, amelyet Orményesen (ma Mezőörményes) az ott 1660 november 26.-án virradóra Erdélybe való első beutése alkalmával felkoncolt Barcsai Gáspártól — Akos fejedelem testvérétől — zsákmányolt.¹⁷

Kucsuk basa csapatának legnagyobb részét a középre állította és maga is ott ment rohamra, míg Kemény fejedelem balszárnya ellen viszonylag erős csapatot küldött. Előnye volt, hogy hada háttal volt a nap keletének, míg a Kemény hadseregének a nap a szemébe sütött, ami különösen a lövések leadásánál igen nagy hátrány volt. Kucsuk basa a puskákat nem használtatta, hanem megparancsolta, hogy serege katonái a lovak nyakára hajolva vágassanak előre és minden tétovázás nélkül vakmerő rohamot intézett. Jobbszárnya a Kemény-féle balszárnnyal olyan fogadtásban részesült, hogy hátrálni volt kénytelen. Ezzel szemben János fejedelem közepén álló csapatai, mivel az általuk leadott sortűz a fejét lova nyakára lekapott török lovasság felett repült el, abban nem sok kárt tett, az erős rohamnak engedett és megfutamodott. Maga a fejedelem a nagy zürzavarban lováról leesett. Ezt látva a mellette tartózkodó asztalnoka,¹⁸ Gyulai István, lováról leszállott, hogy azt átadja urának; önfeláldozása azonban hiábavaló maradt, mert mindketten ott lelték halálukat. A futó lovasság összetaposta őket.

Radák Imre, akit senki sem támadott meg és ki szintén nem avatkozott bele a csatába, csapatát az erdőbe vonta vissza és így minden veszteség nélkül megmentette.¹⁹

Az ütközet elveszett, János fejedelem a csatatéren maradt és ezzel a „német“-párt elbukott. Az urak azonban akkor még ezzel nem lehettek tisztában, hanem egyelőre ki-ki menekült, ahova tudott. Így a főurak közül Bánffy Dénes és Bethlen Farkas Bethlennvárába, Haller Gábor és Pál, Bethlen János, Huszár Péter és Rhédei Ferenc Görgényvárába menekültek. Ugron András Fogaras várába igyekezett, de Kacza nevű faluban elfogták és Apafihoz vitték, aki tekintettel arra, hogy Ugron az Apafi tatár fogságából való kiváltásához nagyobb pénzeszeget kölcsönzött, őt szabadon bocsájtotta. Kemény Simon és Ebeni István a szétvert seregből igyekeztek minél többet összeszedni és először Szamosújvárra, onnan Aranyos-Medgyesre vonultak, ahol Kemény Jánosné az első házasságából született fia, Wesselényi István, birtokán tartzkodott. Magukkal vitték azt a lovat is, amelyről a szerencsétlen

¹⁷ Tört. tár 1902. évf.: *hidvégi id. Nemes János naplója* 262. l.

¹⁸ Bethlen János szerint „Truchses”.

¹⁹ Bethlen János u. o. 329–332. l. V. Ö. Georg Krausz u. o. 329. l. és Cserei M. *históriája* 6–9. l.

fejedelem-leesett: ezt az özvegy, miután megbizonyosodott férje haláláról, agyonlövötte.²⁰

Senki sem volt azonban azzal tisztában, hogy mi történt János fejedelem holttestével? Ez a kérdés még a mai napig sincsen tisztázva.

II.

A gróf Bethlen-család Keresden lakó ágában családi hagyomány maradt fenn, mely szerint Bethlen Ferencné született Kemény Kata, aki nővére volt János fejedelemnek és abban az időben, mint özvegy Keresden lakott, értesülvén bátyja szerencsétlenségéről, a csupán 12 kilométerre lévő Nagyszőlősen testét felkutattatta, Keresdre vitette és ott a Bethlen-család sírboltjában eltemettette. Ezt a hagyományt valószínűsíti az, hogy a keresdi várkastély régebbi részének külső falában egy 180 cm. magas és eredetileg 90 cm. széles Kemény-címeres kő van befalazva, amelynek jobb oldalából hosszában mintegy 15 cm.-nyi darab durván le van ütögetve. Feltűnő, hogy a szövegnek szánt hely teljesen üres, rajta felírásnak még csak nyoma sem fedezhető fel. Erre a nyilvánvalóan sírkőre támaszkodik, mint bizonyítékra, a hagyomány, hozzáfűzvé, hogy az ütközet napját követő éjszakán küldött Kemény Kata bátyja felkutatására. Amennyiben még életben volt, ápolás alá vette, amennyiben azonban már meg lett volna halva, a családi sírboltban temettette el és emlékére ezt a sírkövet faragtatta, de félvén az új fejedelem, I. Apafi Mihály, megtorlásától, hogy a titkot megőrizze, a felírást jobb időkre halasztotta.²¹

Bethlen János kancellár, aki az eseményeknek nemcsak szemtanúja, hanem résztvevője is volt, nem tudta mi történt János fejedelem holttestével. De nem tudták azt a legközelebbi hozzátartozók sem, nevezetesen a felesége, Lónyai Anna, és nővére, Kemény Kata. Ugyanis János fejedelem özvegyének, Lónyai Annának, sógornőjéhez, a Keresden lakó Kemény Katához, 1662 február 6.-án Aranyos-Medgyesen kelt levelét őrzi a keresdi levéltár, amelyben fájdalmának ad kifejezést az „Úrnak” szerencsétlensége felett, kéri azért sógornőjét: „jól lehet Kgyed, testvér Atyjafia lévén szegény Uramnak, ő Kgyelmének incumbal is (azaz fáradozik) érettem is cselekedjék, végére menve Urunk ő Kgynek állapotjáról”, őt mihamarább értesítse. Ebből a levélből egész határozottan megállapíthatjuk, hogy 14 nappal az ütközet után Lónyai Anna még nem tudta, hogy férjének holttestével mi történt, csak annyit tudott, hogy szerencsétlenül járt.²²

²⁰ Bethlen János u. o. 333–335. l. V. Ö. Georg Krausz u. o. 244. l.

²¹ Dr. Szádeczky Lajos: Az *Apafiak sírboltja és hamvai* 7. l. V. Ö. Száz. 1892. évf., 747. l. Berwerth Vilmos közleménye annak a véleménynek ad kifejezést, hogy a keresdi kastélyban (így!) lévő sírbolt (?) legrégibb befalazott részének feltörése eldöntené a kérdést. En ezen a nyomon elindulva kutattam, hogy volt-e a kastély belterületén sírbolt, de annak semmi nyomára nem akadtam. A jelenleg életben lévő családtagok sem tudnak ilyenről, hanem csupán a falun kívül lévő sírboltról, amelyről alább még szó lesz.

²² Lónyai Anna levele, szó szerinti a következő: „Édes Asszonyom. Engemet az Ur Isten valóban megh szomorította Urunk és Kgyémének szerencsétlensége miatt, kit csak ő Felsége tud minémü nagy szívem fájdalmával légyek; kérem azért Kgydt édes Asszonyom, jól lehet Kgyd testvér Atyjafia lévén szegény édes Urk incumbalis, de mind az által érettemis cselekedjék, bizonyosan végére menve Urk és Kgyémének állapotjáról engemet minél hamarabb tudósítani voltaképen ne nehezteljen. A szent Istennek gondviselésére ajánlván ezek után Kgydt. Datum in Arce mea Aranyos Medgyes die 6 Febr. A. 1662. Kgydnek jó szívvel szolgál. Lónai Anna”.

Bethlen János sem tud semmi bizonyosat, de történelmében megírja, hogy az időben a „Frankfurter Hungar und Siebenburgische Cronica” azt írta, hogy János fejedelem teste négyfelé vágatott és feje Nagyváradon póznára tűzetett.²³

A másik szemtanú, Krausz György segesvári városi tanácsos, adja elő leghatározottabb formában az esetet.²⁴ Ő azt írja, hogy az ütközetben elesett 468 Kemény-párti embernek a feje az ütközetet követő napon kopjákra tűzve diadaljelként vitetett be Segesvárra, ahol besózták és a foglyokkal együtt Temesvárra küldték a szultánnak felajánlandó diadaljel gyanánt. Temesvárt, midőn a fejbőröket gypóttal (Baumvolle) kitömték, az erdélyi követek az egyikben Kemény János fejedelem fejbőrét ismerték fel, miért is biztosra veszi, hogy teste a többi elesettekével együtt Nagyszöllősnél közös sírban nyugszik. Ugyanezen forrás szerint a törökök összesen csak 11 halottat és 3 sebesültet veszítettek.

Ehhez hasonlóan vélekedik Cserei Mihály is.²⁵ Szerinte Kucsuk basa nem üldözte a megvert ellenséget, hanem seregét visszaparancsolta, a harcteret megszállta és a holttestek kifosztását rendelte el. A törökök az elesett ellenséges katonákat értékes tárgyaiktól, fegyvereiktől megfosztották és fejeiket levágták. Krausz épúgy mint Cserei, egyezően írja le az eseményeket és abban is megegyeznek, hogy ugyanez a sorsa lett János fejedelem testének is. Ezért hiába kerestették azt mind hozzátartozói, azaz Kemény Kata, mind Apafi fejedelem: azt nem sikerült megtalálni. Midőn sok keresés után sem találták meg, sokan kételkedni kezdtek halálában, amikor egy török katonánál Kemény névvel jegyzett kardot, a fejedelem sapkáját és 70 aranyat (?) tartalmazó pénztárcáját megtalálták. Kardját nem derekára kötve, hanem szíjjal vállán keresztül lógatva szokta volt viselni; a szíjon és a sapkán erős vágás nyoma látszott, amiből arra következtettek, hogy mind a fején, mind a mellén megsebesült.²⁶ Apafi fejedelem „köntösét és fegyverét magához váltotta és emlékeztetve mind a fogarasi tárházában tartotta.” Ott látta azt maga Cserei Mihály is.²⁷

Fentiekből ítélve nem hihető, hogy Kemény Katának sikerült bátyja holttestét megtalálni és azt Keresdre vitetve eltemettetni, mert hiszen az összes elesett ellenséges katonáknak fejét vették a törökök és ruháiktól is megfosztották, tehát a megcsonkított hullák között képtelenség lett volna János fejedelem hulláját felismerni. De az első éjjel nem kerestethették, mert a török sereg még ott volt és csak másnap vonult be Segesvárba, miután a zsákmányt összeszedte, a hullákat pedig vagy eltemette, vagy a falu lakósaival, úgy ahogy, elföldeltette. Fentiek ismeretében az a feltevés sem állja meg a helyét, hogy János fejedelem súlyosan megsebesülve kerülhetett Keresdre, annál kevésbé, mert arra is van bizonyítékunk, hogy az ütközet napján halt meg. Ugyanis özvegye

²³ Bethlen János u. o. 333. l.

²⁴ Georg Krausz u. o. 242. l.

²⁵ Cserei Mihály u. o. 9 és 10. l.

²⁶ Georg Krausz u. o. 243. l.

²⁷ Cserei Mihály u. o.

és fia, Simon, között 1662 október 11-én egy elszámolási okmány jött létre, amely a fejedelem halálának napját január 23-ra, azaz az ütközet napjára teszi.²⁸

Kemény János fejedelem holtteste tehát nem került Keresdre; ezt bizonyítja az is, hogy Bethlen János kancellár, aki ezen események után állandóan Keresden, a faluban lévő másik kastélyban lakott (ma a községháza), és históriáját ezek szerint Keresden írta, mit sem tud róla. Teljesen hihetetlennek kell tartanunk, hogy Apafitól való félelmükben titkolták volna el a fejedelem temetkezési helyét: hiszen ha Apafi annyira nem félt az élő kancellártól, hogy őt a kancellárságban visszatartotta és keresdi otthonában már ugyanazon év október 2-án meglátogatta és az éjjelt is nála töltötte,²⁹ akkor igazán nem tehetjük fel, hogy halott elődje holttestének eltemetése miatt bárkit is üldözni akart volna. Viszont az is teljesen valószínűtlen dolog, hogyha Kemény Kata bátyja holttestét Keresden, akár a várban, akár a Bethlen-család sírkertjében vagy még inkább a sírboltjában temettette volna el, hogy azt a vele egy faluban lakó Bethlen János előtt eltitkolni akarta vagy eltitkolni képes lett volna. Ha pedig Bethlen János tudta volna, hogy János fejedelem Keresden van eltemetve, históriájában bizonyára megírta volna.

De van arra nézve is írott bizonyítékunk, hogy a Bethlen-család legrégibb családi sírboltjában nem nyugszik Kemény János fejedelem.

Tudjuk azt, hogy a bethleni gróf Bethlen család mindkét főágának (Elek- és Balázs-ág) volt Keresden és általában az összes ősi birtokokon birtoka. A két Küküllő-menti birtokon lakott családtagok, mielőtt Bethlenvára Béli Pál bukása után a család kezére visszakerült volna, többnyire „keresdi” előnevet használtak és többnyire Keresden temetkeztek, ámbár az sem volt ritkaság, hogy egyeseket azon a birtokon temettek el, ahol laktak illetve ahol meghaltak.

Igy többen nyugosznak Bunon, Bonyhán, Küküllővárt, Bethlenszentmiklóson stb. A családi hagyomány mégis azt tartja, hogy Keresden temették el a legtöbbet, még pedig oly sokat, hogy éppen 100 Bethlen nyugszik a sírboltban. A századik az 1897-ben elhalt gróf Bethlen Gábor, Nagy- és Kisküküllő vármegye főispánja, az E. M. K. E. egyik alapítója és nagynevű első elnöke.³⁰ Valóban vele a sírbolt egészen meg is télt és több tetemet azóta oda nem is helyeztek el.

Ez a sírbolt a falu végén északra, a Dános felé vivő úton, a százsz temető végében fekszik: egy földdel teljesen behantolt kriptá. Bejárata felett mintegy 1 méter vastag, fűvel benőtt földréteg van. Aki nem tudja, nem is gondolja, hogy ott sírbolt van. Kívülről semmiféle jel nincs, sem síremlék, sem más. Hogy ezenkívül még lett volna sírbolt, arról nem tud senki. Berwerth Vilmos erről

²⁸ Erd. Muz. Egy. Wesselényi-levéltár 1662. évi csomó.

²⁹ Apafi M. naplója.

³⁰ Dr. Szádeczky L.: *Apafiak sírboltja és hamvai* 7. l. és u. o. 2. jegyzet.

a kérdésről írva,³¹ kifejti, hogy mivel nem tudja, hogy János fejedlem porai a csatamezőn vagy a családi sírboltban nyugsznak-e, annak a nézetének ad kifejezést, hogy talán a keresdi *kastély*-ban lévő sírbolt legrégibb befalazott részének feltörése dönthetné el a kérdést. E közleményen elindulva, a jelenlegi tulajdonossal, gróf Bethlen Bálinttal, a várkastély minden részét tüzetesen átkutattam, a fentebb említett gróf Bethlen Gábor volt inasát, aki még életben van és Keresden lakik, szintén kikérdeztem: nem tud-e valamit arról, hogy lett volna a várkastély belterületén vagy a kertjében egy régi sírbolt. Semmit nem tudott erről, pedig gazdájának szolgálatában állott már akkor is, amidőn Berwerth Keresden járt. Tévesnek kell tartanom Berwerth azon közlését, hogy a *kastélyban* lévő sírbolt létezett volna. A fent említett sírbolt azonban oly régi, hogy Kemény János halálakor már megvolt, tehát ha holttestét megtalálták, módjukban lett volna azt oda temetni. Tanuskodik erről Wesselényi István volt országos elnök naplója.³² 1708 április hó elején ugyanis gróf Bethlen Sámuel Keresden elhunyt és Wesselényi István a temetési előkészületekben is részt vett. Erről naplójában a következőket írja:

„1708. április 11. Ugyan ma, a mint a Bethlenek czintermében, a mely körül van kerítve, bementünk volna és a sirt kerestettem volna, találánk egy szép rakott sirra, boltozatra, melynek is az ajtaját kibontván ott találók, a Bethlen György³³ koporsóját és a fiáját Bethlen Mihályt,³⁴ a mely a gubernátor³⁵ édes anyjának második férje volt, mivel három ura volt és ugyan attól az urától maradott volt egy kis fia, ki is az urral egy volt anyával,³⁶ ki is ott fekszik vala egy kis koporsóban, kiket is a nevekről kik, szegekkel fel valának verve ismertetének meg, ki koporsója légyenek.

Melyet az asszonynak is describálván jóvá hagyá, hogy oda tegyük a szegény ur testét, mivel hogy több koporsók is férnek ott el, mert jó fágassága vagyon.

Április 12. Ugyan a sir száját jobban is kibontatván, ma bementem is gyertyával, a testeket megnézegettem, kiben három test fekszik: a fal mellett Bethlen György fekszik, a ki az épületeket, kiben most Bethlen Sámuelné asszonyomék laknak építette volt,³⁷ kinek minden koporsója és ruhája elrohadván, a csontjai azon módon vagynak, a mint feküdt a koporsóban, kinek csak békét hagyék; mellette van a Bethlen Mihály koporsója, ki is még szintén be nem szakadott, de beholypadott a középi, kinek koporsóján fekete bárson vala, ezüst csillagos és sima szegekkel elegyesleg megverve és a végén két betűvel a maga neve és fejez atlasz cimerek, kinek inscripcioja ez: Insignia Spectabilis ac Grosi Domini Dni Michaelis Bethlen de Keresd Supremi Co-

³¹ Száz. 1892. évf. 747. 1.

³² Erd. Muz. Egy. Wesselényi-levéltár.

³³ Meghalt 1636-ban 43 éves korában.

³⁴ Meghalt 1656. július 20-án 35 éves korában.

³⁵ Gróf Bánffy György, a Dienes és Bornemissza Kata fia. Bornemissza Katának, aki nővére volt Bornemissza Annának, három férje volt, még pedig: dévai Nagy Pál, Bethlen Mihály és Bánffy Dienes.

³⁶ Azaz, az Urnak, a Gubernatornak anyáról testvére volt.

³⁷ A faluban levő kastély, amely jelenleg a községháza. Ebben lakott Bethlen János kancellár is, aki ezt a birtokot Bethlen Mihály halála után örökölte.

mitis Cottus Albensis, principis Tranniae Aulae familiaris obiit
Ao 1656 Die 20 Julii Aetatis suae 35.

A fal mellett pedig volt az a kis koporsó, a ki az Urral anyával egy volt, ki is alól elrothadván, csak a csontja maradt és a fedele, mintha róla leolvadt volna, félre lement, melynek is fedelét ismét rátetetem és a többi rothadt ászkokat kihordatván, a Bathlen Mihály koporsója mellé készíteték helyet a szegény Bethlen Sámuel ur testének, ászok nélkül, mivel hogy az ászokon soha a test csendesen nem nyugszik, mert elrothadván a koporsó a közepén letörik és a két végi fenmarad a testnek, azért csak ászok nélkül tetetem, ha Isten azt adja érnem.“

Ebből legelőbb is megállapíthatjuk, hogy az eddig tudott legrégibb sírboltban nincs Kemény János eltemetve. Ez azonban még nem zárna ki, hogy Keresden, a Wesselényi naplójában említett „Bethlenek cintermében“ azaz sírkertjében ne volna. Mint eme naplóból látjuk, 1636-tól 1708-ig a sírboltba csupán 3 Bethlent temettek el. De tudjuk azt, hogy ezen idő alatt a család tagjai közül sokkal többen temetettek el Keresden: így Bethlen Ferenc;³⁸ ennek fia, Elek, országos elnök;³⁹ Elek második neje Borsai Nagy Klára;⁴⁰ Gergely gróf országos főkapitány és felesége, Thörczkay Mária.⁴¹ Tudjuk azt is, hogy Elek országos elnök temetésekor a *kastélyban* lévő castrum doloris fekete bársonnyal, a *temetőben* lévő pedig fekete posztóval volt bevonva.⁴² Ezek a Bethlenek, mint fentebb láttuk, nem nyugsznak a sírboltban, sem a kastélyban, sem annak kertjében, hanem a sírkertben, bizonyára ástott sírban. Kemény János fejedelmet tehát Keresden a Bethlenek sírkertjébe is temethették volna. Ezt azonban nem lehetett volna oly titokban eszközölni, hogy azt senki meg ne tudja. Azért a halála fentebb elmondott körülményeinek ismeretében ezt az eshetőséget kizártnak kell tekintenünk.

Kemény János fejedelem földi maradványaira nézve tehát minden kétkedés nélkül elfogadhatjuk az egykoru Krausz György és a közel egykoru Cserei Mihály megállapítását, amely szerint fejét törzsétől elválasztották, testét ruháitól megfosztották és Nagyszőlősiön vítézeivel közös sírba tették.

A gróf Bethlen-családban élő azon hagyomány, hogy a családi sírboltban éppen 100 Bethlen van eltemetve, illetőleg 99, mert János fejedelem volna a 100-ik, fentiek után szintén alaptannak tekintendő. Ha feltesszük is azt, hogy a Keresden lakott Elek- és Balázs-ágbeli gróf Bethlenek 1708–1897-ig terjedő időközben mind abba a sírboltba temetkeztek, számításom szerint

³⁸ Meghalt Keresden 1653. június 15-én, eltemetve augusztus 6-án. Tört. Tár. 1902. évf. 392. l.

³⁹ Meghalt 1696. nov. 3-án Gyulafehérváron, onnan Keresdre vitetett és 1697. febr. 27-én nagy pompával temetettet el. Wass György naplója 229. 230 és 241. l.

⁴⁰ Meghalt Keresden 1690. február 11-én, eltemetve 1691. február 19-én. Temetése nagy pompával ment végbe, azon II. Apafi Mihály fejedelem és az ország előkelői is megjelentek, akik a szomszédos Almakeréről, az öreg fejedelem temetéséről, mely a megelőző napon ment végbe, testületileg vonultak át Keresdre és onnan a temetés után Gernyeszegre, ahol 22-én Teleki Mihályt helyezték örök nyugalomra az ottani ref. templomban. II. Apafi M. naplója 49. l.

⁴¹ Gergely meghalt 1697. november 27-én, pár nap mulva a felesége is meghalt himlőben és ketődjüket egyszerre temették el, valószínűleg 1698-ban. Századok 1888. évf., 345. l.

⁴² Wass György napója 229. 230 és 241. l.

akkor sem lehet több benne 25—30 halottnál. Mivel azonban még azokat is, akik Keresden haltak meg, nem mind temették oda,⁴³ még ezt a számot is igen nagynak tekinthetjük. A sírbolt eredetileg nem lehetett nagy, mert már a XVIII.-ik század vége felé csaknem egészen megtelt, amit onnan tudunk, hogy gróf Bethlen Pál tábla=elnök 1795. február 19-én kelt végrendeletében úgy rendelkezik, hogy »keresdi lineamon lévő Kriptában, az édes atyám mellé temessenek el,⁴⁴ minthogy ott a mint emlékszem, még vagyon egy koporsónak való hely, s azzal a kriptát, ha már oda több koporsó nem férne, véggépen rakassák is be“. Pál gróffal azonban még nem telt meg a sírbolt, mert tudjuk, hogy unokája, az 1827-ben Kolozsvárt elhunyt Pál gróf, szintén Keresden a „Gróf Bethlen-család temetkezési boltjába, nevét viselő nagyatyja koporsója mellé“ helyeztetett el.⁴⁵

Valószínűnek tartom, hogy vele telt meg első ízben a sírbolt, mert 1833. március 12-ről egy kimutatás készült a „Gróf Bethlen-család keresdi ujjonnan épített sírboltjára tett költségekről“.⁴⁶ Én azt hiszem, hogy ekkor nem teljesen új sírbolt készült, hanem csupán a régit nagyobbították meg és ebbe temették el gróf Bethlen Gábor E. M. K. E. elnököt. Azóta ez a sírbolt nem nyílt ki újból.

Befejezésül igyekezzünk magyarázatát adni a Kemény-címeres, de felírás nélküli sírkő rejtélyének. Részemről elfogadom a családi hagyományt oly értelemben, hogy azt valóban Kemény Kata készítette szerencsétlen bátyjának, János fejedelemnek, a felírást pedig arra az időre halasztotta, míg az elhunytak sírját pontosan meghatározva, azzal megjelölhetik. Mivel ez soha meg nem történt, a sírkő felállítását, valamint a felírás rávésése is véggépen elmaradt.

A másik feltevés az lehetne, hogy ezt a sírkövet Kemény Kata még életében faragtatta saját magának: a feliratot hátramaradtainak tartotta fenn, azok pedig azt elmulasztották. Ezt több okból nem tartom valószínűnek. Nevezetesen, ha ő saját magának faragtatta volna a követ, minden bizonnyal kettős címeret vésetett volna rá, mivel a szokásos még is az volt, hogy az asszonyok a férjük és saját családjuk címerét együtt használták. Másrészt, ha csakugyan saját részére faragtatta volna a követ, akkor az semmi esetre sem maradt volna halála után sem szöveg nélkül, mert fia, Bethlen Elek, ki a legtöbbet épített a keresdi várkastélyon és akinek az a jelenlegi alakját köszöni, minden bizonnyal vésetett volna rá szöveget. Ez neki igen kis feladat lett volna, mert hiszen tudjuk, hogy éveken keresztül állandóan építkezett Keresden, s ez alatt számtalan ajtó- és ablakkeretet, emléktáblát stb. faragtattott, úgy hogy, azt hiszem, ő egy kőfaragót évekig nemcsak foglalkoztatott, hanem állandóan Keresden is tartott. Számításom szerint a kőfaragó már 1683-ban ott működött és még 1687-ben is ott

⁴³ Gróf Bethlen Gábor és neje Bethlen Klára grófnő két kiskorban elhalt fia, Pál és Leó, a várkastély gyümölcsös kertjében van eltemetve, egy sarkofág alaku síremlék alatt.

⁴⁴ Édes atyja, gróf Bethlen Elek. 1724. február 15 és 20. között halt meg Keresden.

⁴⁵ Erd. Muz. Egy. Gyászjelentések. Ennek atyja, Pál tábornok, u. i. Nagysajón, a br. Kemény család sírboltjában nyugszik.

⁴⁶ A gr. Bethlen család ~~Küküllő~~ várára őrzött, de elpusztult levéltára regiszterje II. kft. 1078. l.

volt. Ekkor pedig édes anyja már nem élt. Pontos halálozási évét ugyan nem sikerült megállapítanom, de legnagyobb valószínűség szerint 1679 végén fia, Bethlen Farkas, előtt valamivel halhatott meg. A kő pedig kétségtelenül ebből a korból való. Másnak tehát nem készülhetett, mint Kemény Jánosnak vagy nővérének, Kemény Katának, mert a Kemény családból származott másvalaki ebben a korban semmi viszonyban nem állott a keresdi várkastéllyal és gazdáival.